

A Ko e tokotaha na'a ne fa'u 'a e ngaahi tohi:

❖ Na'e tuku popula 'a Paula.

- Lolotonga 'ene fuofua nofo popula 'i Loma – 'i he vaha'a 'o e 60 mo e 62 AD – na'e fai 'e Paula ha tohi 'e nima: ki he kakai 'Efeso, ki Filipai, ki he kau Kolose, kia Filimone, pea ki he siasi 'o Laotisiaa ('a ia 'oku te'eki ai ke a'u mai kiate kitautolu).
- Koe'uhi na'e 'ikai ha ngaahi tukuaki'i mamafa kiate ia, na'e fakangofua ia ke nofo 'i ha fale totongi, 'a ia na'e le'ohi ma'u pe 'e ha sotia Loma (Ngaue 28:16). Na'e faka'ata ia 'e he me'a ni ke hokohoko atu hono malanga'i 'o e ongoongolelei, 'o a'u ki he Ka'ate Palaetorian (Filipe 1:13).
- 'I hono sivilisi'i 'o e ngaahi tohi, 'e lava ke tau 'ilo na'e tokolahi 'a e kau ngaue 'a Paula (Kol. 4:7-14; Filimone. 23-24). Na'a ne fetu'utaki foki mo e fale 'o Sisa (Filipai 4:22).
- Na'e faka'amu 'a Paula ke tukuange vave ia (Filipai 22), ko ha 'amanaki na'e 'ikai ke ne toe ma'u lolotonga hono tuku popula hono ua (2 Timote 4:6)

❖ 'Amipasitoe 'i he ngaahi seini

- Mei he momeniti na'a ne fili ai ke hoko ko ha fakafongfa 'o Kalaisi, na'e 'ikai faingofua 'a e mo'ui 'a Paula (2 Kolinito 6:4-5).
- 'Oku lekooti 'e he Tohi Tapu 'a e nofo popula pe 'e tolu 'o Paula kimu'a pea toki 'ave ia ki Loma: 'i Filipai (Ngaue 16:22-24); 'i Selusalema (Ngaue 23:10); pea 'i Sesalia (Ngaue 23:33-35). Ka ko e mo'oni na'e toe 'i ai mo ha ni'ihiki kehe (2 Kolinito 11:23).
- 'I he ngaahi faingata'a kotoa ko 'eni, na'e 'ikai teitei fakakaukau 'a Paula 'oku 'ikai ke ne lava 'o fai ha me'a (2 Kolinito 4:7-9). 'I he 'ikai ke ne lava 'o malanga tau'ataina, na'a ne hoko ai ko ha "fakafongfa kuo ha'isini" ('Efeso 6:20).
- 'Oku ako'i kitautolu 'e he to'onga fakakaukau 'a Paula ko e taimi 'oku tau faingata'a'ia ai 'i hono malanga'i 'o e ongoongolelei, kuo pau ke tau falala kakato ki he 'Otua; manatu'i ma'u pe 'Ene Folofola (2 Timote 2:15); pea pikitai ki he Laumalie Ma'oni'oni, ko e Fakafiemalie 'oku ne 'omi kiate kitautolu 'a e malohi mo e loto-to'a (Saki 4:6))

B Ko e ni'ihiki 'oku nau ma'u ia:

❖ Hisitolia 'o Filipai.

- Lolotonga 'ene fononga fakamisinale hono uá, na'e lilu ai 'a e ngaahi palani 'a Paulá. Na'e tataki 'e he Laumalie Ma'oni'oni 'a 'ene ngaahi lakanga. (Ngaue 16:6-12).
- Ko Filipai 'a e feitu'u na'e fili 'e he Laumalie Ma'oni'oni ke kamata hono malanga'i 'o e Ongoongolelei 'i 'Iulope. 'I he'enau hoko ko ha kolo Loma kakato, na'e faka'ata 'a e kau Filipai mei he totongi tukuha pea na'a nau ma'u 'a e tangata'ifonua Loma 'i hono fa'ele'i.
- Ko e to'onga 'a Paula 'i he'ene a'u ki ha kolo fo'ou ke 'a'ahi ki he sinakoké. Ka na'e 'ikai ke 'i ai ha falelotu 'i Filipai! Na'a nau ma'u ha feitu'u 'o e lotu 'i he Sapate pea na'a nau malanga ai ki he kakai fefine na'e fakataha mai (Ngaue 16:13).
- Na'e 'alu hake mei he fakataha ko 'eni 'a e fuofua papi ului 'i 'Iulope: ko Litia. Na'e papitaiso ia, fakataha mo hono famili kotoa (Ngaue 16:14-15).
- Ka na'e 'ikai nofo noa pe 'a e fili. Na'a ne faka'ai'ai ha tangata kikite ke ne puputu'u 'a e 'atamai 'o e kakai 'aki 'ene fakangalingali 'oku ne poupou'i 'a Paula (Ngaue 16:16-17). 'I he taimi na'e tukuange ai 'a e ta'ahine, na'e kamata 'a e faingata'a'ia 'a Paula mo Sailosi (Ngaue 16:18-24).
- Ko hono ola: ko e ului 'a e tauhi fale fakapopula mo hono famili (Ngaue 16:25-33). 'Oku 'ikai ha veiveiua na'e hu mai 'a e Ongoongolelei ki 'Iulope 'i he malohi mo e tataki 'a e Laumalie Ma'oni'oni.

❖ Hisitolia 'o Kolose.

- Na'e hoko 'a 'Epafasa ko e takaua 'o Paula lolotonga hono tuku popula ia 'i Loma (Filimone 23). Na'a ne tupu 'i Kolose (Kolose 4:12), pea ko ia na'a ne fakafe'iloaki 'a e ongoongolelei ki he kolo ko ia (Kolose 1:7).
- Ko Kolose ko ha kolo ia 'i he vahefonua ko Filisia, ofi ki Leotisia mo Helipolisi, 'a ia na'e malanga ai foki 'a 'Epafasa (Kolose 4:13). Na'e tokolahi 'a e kakai Siu. Ko e taha 'o e kau Siu tu'ukimu'a taha na'e nofo ai ko Filimone, ko ha kaunga ngaue 'o Paula, 'a ia na'e fakataha ai ha siasi 'i hono fale (Filimone 1-2).
- Ko e taha 'o e kau tamaio'eiki 'a Filimone, ko 'Onesimasi, na'a ne hola ki Loma, 'a ia na'a ne tali ai 'a Sisu 'o fakafou 'ia Paula (Filipai 10-11). 'I he'ene fakafoki 'a 'Onesaimi ki hono 'eiki, na'e fakahaa'i ai 'e Paula 'a e founda 'oku totonu ke 'i ai 'a e va fetu'utaki 'i he vaha'a 'o e kau pule mo e kau popula, pe kau ma'olunga mo e kau ma'ulalo (Filimone. 12-17)

❖ **Ko e ngaahi siasi 'o Filipai mo Kolose.**

- Ko e talateu ki he ngaahi tohi ki he kau Filipai mo e kau Kolose, 'a ia 'oku faitatau 'aupito, 'oku fakahaa'i mai ai kiate kitautolu 'a e tafa'aki mahu'inga 'e ua (Filimone 1:1; Kolose 1:1-2):
- (1) 'I he 'ao 'o e 'Otua, 'oku ma'oni'oni mo faivelenga 'a e kaingalotu 'o e siasi, neongo 'enau ngaahi fehalaki.
- (2) 'Oku 'i ai ha fokotu'utu'u 'i he siasi, 'a ia 'oku ma'u ai 'e ha ni'ihi 'o hono kau memipa 'a e mafai mo e fatongia lahi ange 'i he ni'ihi kehe:
- (a) Ko Paula ko ha 'aposetolo, ko ha taki ma'olunga
- (e) Ko Timote ko hono kaunga-ngaue (faifekau)
- (f) Ko e kau pisope ko ha kau taki fakaloto fonua (kaumatu'a)
- (h) 'Oku pule'i 'e he kau tikoni 'a e siasi
- Mei he fale fakapopula, 'oku fakamalo 'a Paula ki he kau Filipai 'i he tokoni na'a nau fekau'i atu kiate ia (Fili. 4:18).
- Ki he kau Kolose, 'oku ne fekau'i atu 'a hono kaunga-ngaue ke fakafiemalie'i kinautolu (Kolose 4:7-9)